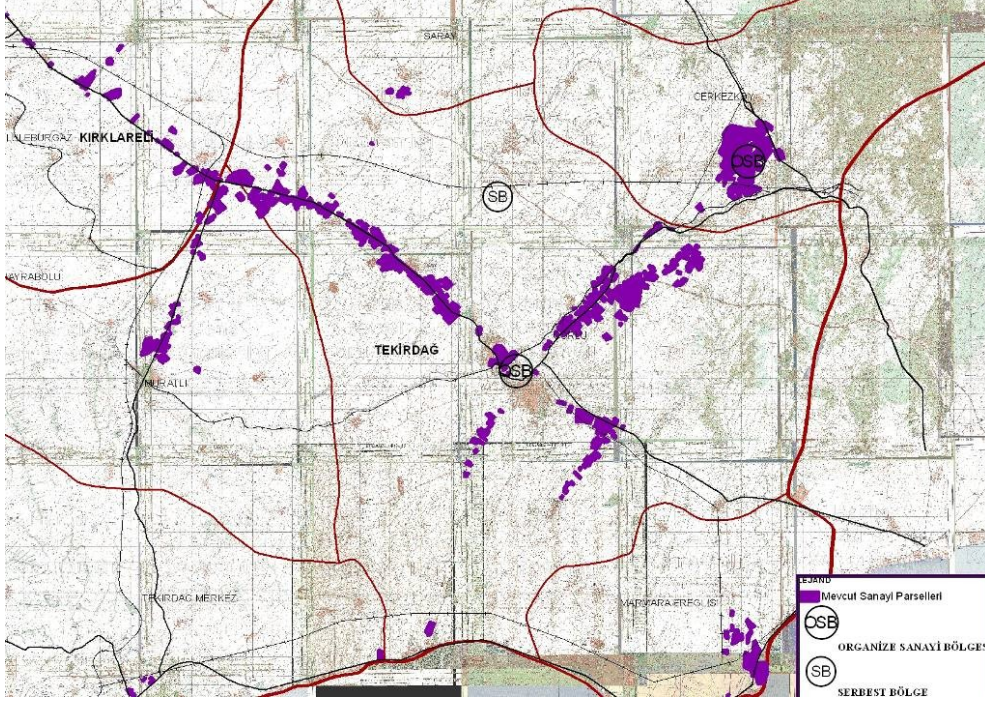

SANAYİ, EMEK VE DOĞA: ÇERKEZKÖY ÖRNEĞİ

Giriş

Kaynak: Çevre ve Orman Bakanlığı vd. *Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası Revizyon Çevre Düzeni Planı: Plan Analitik Raporu*, (2009), p.345.

Yukardaki haritada görmüş olduğunuz mor lekeler, Tekirdağ ilinin Çorlu ve Çerkezköy ilçeleri ve yakın çevresindeki sanayi alanlarını göstermektedir. Haritanın kapsadığı İstanbul'a komşu bu coğrafi alan, Trakya'da sanayileşmenin en yoğun olduğu bölgedir. Bu sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğu merkezi İstanbul'da olan firmaların üretim birimleridir. Bu açıdan harita, Trakya'ya saçılmış İstanbul sanayisinin resmini vermektedir. Trakya'ya saçılan İstanbul sanayisinin ana eksen D-100 karayolu olmak üzere, ana yol kenarlarına rastgele dizildiği görülmektedir. Herhangi bir plana bağlı olmadan gerçekleşen bu sanayi alanları daha sonra bölgedeki yerel yönetimler tarafından mevzi planları

yapılarak belediye sanayi bölgeleri ilan edilmişlerdir. Ancak herhangi bir alt yapı çalışması yapılmadığı için bu fabrikalar büyük bir çevre felaketine ve kontrolsüz ve sağlıksız bir kentleşmeye yol açmıştır. Günümüzde Türkiye hükümeti ve Tekirdağ Valiliği tarafından bu sanayi alanlarını ıslah etmek amacıyla uzun vadeli çalışmalar yürütülmektedir.¹

Haritanın sağ üst köşesinde ana ulaşım aksları üzerine dizilmeyip büyük bir öbek oluşturan mor bir leke daha görülmektedir. Burası İstanbul sanayisinin Trakya'da sıçradığı ilk nokta ve bölgede (yakın zamanda kurulmuş olan ve henüz çok az sanayi tesisi bulunan OSB'leri saymazsak) düzenli sanayileşmenin yegane örneği olan Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi'dir. Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi (ÇOSB), 1234 hektarlık alanı ile Türkiye'deki en büyük düzenli sanayi yerleşimlerinden birisidir. Günlük 80 bin metreküp hacimli Türkiye'nin en büyük merkezi arıtma tesisine sahip olan ÇOSB, kullandığı elektriğin tamamı doğalgazdan kendisi üretmektedir. Ayrıca bölgenin artan su ihtiyacını karşılamak için ÇOSB tarafından inşa edilecek olan barajın proje çalışmaları sürmektedir. Günümüzde 200'den fazla firmanın faaliyet halinde olduğu ÇOSB'da, 50 bin civarı işçi çalışmaktadır.²

İstanbul sanayisinin Çerkezköy'de 1972 yılında yer seçmesinin ardından inşa edilmeye başlanan ÇOSB, gelişim süreci içerisinde çevresindeki yerleşim birimlerinin hızla büyümesine ve ilçede yeni sanayi bölgelerinin oluşmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllarda Çerkezköy'e bağlı

1 <http://www.devrimgazetesi.com.tr/haberdetay.asp?ID=10605>

2 <http://www.cosb.org.tr>; Çerkezköy Gazetesi, 24 01 2012.

önce Veliköy ve ardından Karaağaç beldelerinde yeni sanayi bölgelerinin açılması sonucunda ilçe sınırları içindeki fabrika sayısı 300'ü aşmıştır.³

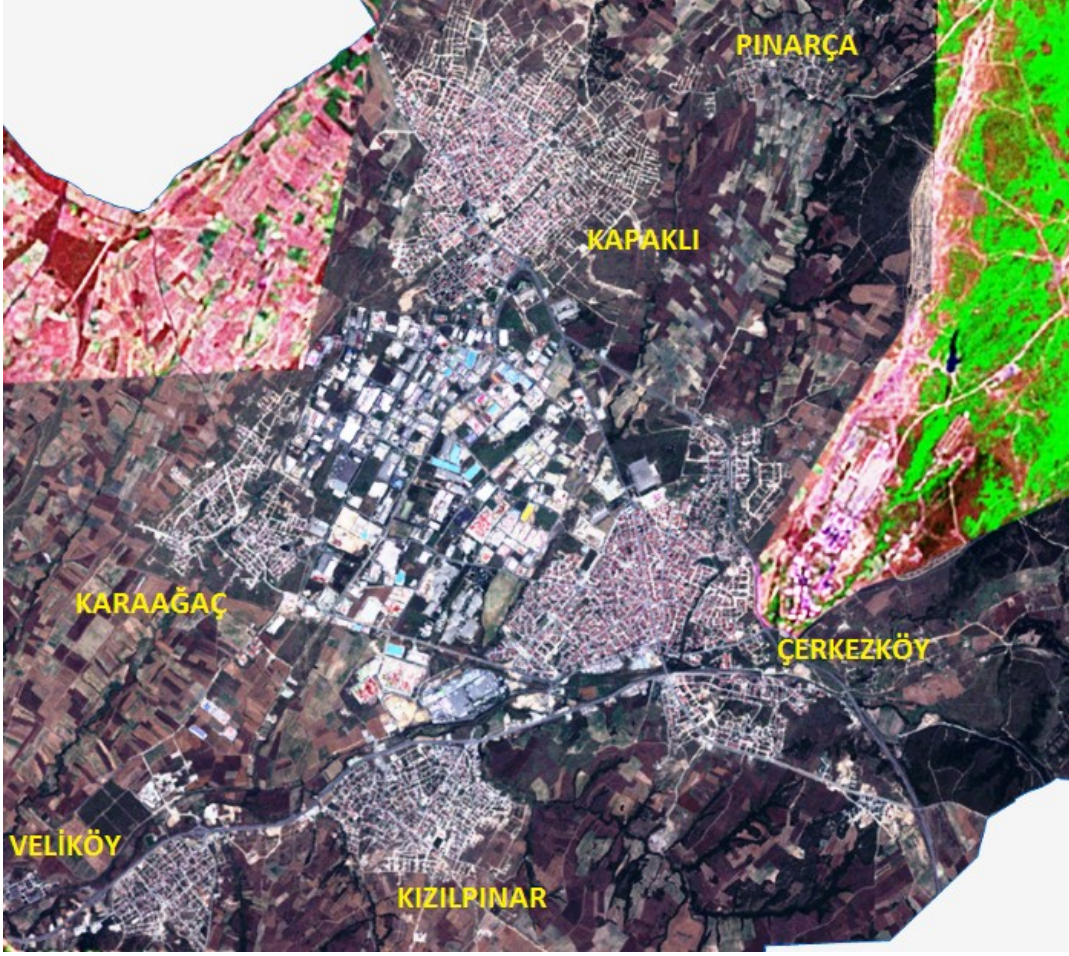
İstanbul sanayinin yer seçtiği 1972 yılında, yaklaşık 4 bin nüfuslu küçük bir kasaba olan Çerkezköy, bu tarihten itibaren köyleriyle birlikte hızla büyümüş ve 2011 yılında 177,442 nüfuslu bir ilçe haline gelmiştir. Bu nüfusun 79 697'si ilçe merkezinde, 60 877'si Kapaklı beldesinde ve geri kalanı diğer belde ve köylerde ikamet etmektedir.⁴ 2000 yılı verilerine göre Çerkezköy yıllık binde 69'luk nüfus artış hızı ile Türkiye'nin en hızlı büyüyen beşinci ilçesi olmuştur.⁵ 2023'te Çerkezköy ilçe nüfusunun 400 bine çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu hızlı büyüme sürecinde Çerkezköy, İstanbul dahil olmak üzere Türkiye'nin tüm illerinden ve başta Bulgaristan olmak üzere yurtdışından göç almıştır.⁶

3 http://www.velikoy.bel.tr/v/velikoy_3.asp

4 <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>

5 Bülent Dinçer and Metin Özaslan, *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, (Ankara: DPT, 2004), p. 204.

6 *Çerkezköy 2023 Kent Vizyonu Çalışması*, p. 127-129.

Bu bildiri de önce 1970'li yılların başında küçük bir kasaba iken bugün bir sanayi kenti haline gelmiş olan Çerkezköy'ün gelişim sürecini anlatacağım. Bu kısımda, Çerkezköy Sanayi Bölgesi İstanbul sanayisinin desantralizasyonu sonucu oluştuğu için, öncelikle sanayi desantralizasyonu literatüründen yararlanacağım. Ardından bu hızlı sanayileşme sürecinde gerekli olan emek gücünün nasıl temin edilebildiğini ve nasıl denetim altına alındığını anlatacağım. Son olarak aynı süreçte sanayinin doğa üzerinde yaptığı tahribat ve bu konuda gelişen yerel dirençlerin nasıl bertaraf edilebildiğini aktaracağım.

İstanbul Sanayisi Neden Çerkezköy'e Yönelindi?

Sanayinin kent merkezlerini terk ederek banliyö ve uydu kasabalara kayması gelişmiş kapitalist ülkelerde 19. yüzyılın sonundan itibaren görülen bir olgudur. Üçüncü Dünya ülkelerinde ise, ithal ikameci sanayileşme sürecinde ortaya çıkan dev sanayi kentleri 1970'li yıllardan itibaren belirgin bir şekilde yakın çevrelerine doğru desantralize olmaya başlamışlardır. Bu yer değiştirmeyi açıklamak için ortaya atılan teoriler kabaca iki ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan bir bölümünde firmaların ekonomik ve teknik zorunluluklarını belirleyici faktör olarak görülürken, diğer bazı araştırmalarda politik ve kurumsal faktörlerin belirleyiciliğine vurgu yapılmıştır. Ekonomik-teknik açıklamalarda firmaların maliyet hesapları, ulaşım teknolojisindeki gelişmeler, üretim teknolojisi ve organizasyonundaki değişimler vb. etkenler öne çıkarılmaktadır. Politik-kurumsal açıklamalarda ise, sınıf mücadelesi ya da merkezi ve yerel devlet

kurumlarının mekânsal düzenlemeleri sanayi desantralziasyonunun belirleyici nedenleri olarak belirtilmektedir.⁷

Lewis ve Walker, sanayi desantralziasyonunu ekonomik-teknolojik faktörlerin, siyasi-kurumsal faktörlerin ve metropollerin çerperinde sanayi arsası üreten emlak piyasasının eş zamanlı olarak rol oynadığı dinamik bir süreç olarak ele almaktadır.⁸ Bu araştırmada Lewis ve Walker'in ortaya koyduğu bu kapsayıcı yaklaşım benimsenmiştir.

Yukarda kabaca sözü edilen bu teorik çerçeveden hareketle Çerkezköy'ün bir sanayi bölgesi olarak seçilmesi ve ardından bir sanayi kenti haline gelme süreci, devlet kurumlarının düzenlemeleri, İstanbul

⁷ Robert Lewis, "Industry and the Suburbs," in *Manufacturing Suburbs: Building Work and Home on the Metropolitan Fringe*, ed. Robert Lewis (Philadelphia: Temple University Press, 2004); Piet H. Pellenburg, Leo J. G. Van Wissen and Jouke van Dijk, "Firm Migration" in *Industrial Location Economics*, ed. Philip McCann (Cheltenham: Edward Elgar, 2002); Allen J. Scott, "Locational Patterns and Dynamics of Industrial Activity in the Modern Metropolis," *Urban Studies*, 19 (1982); Allen J. Scott, "Industrialization and Urbanization: A Geographical Agenda," *Annals of the Association of American Geographers*, 76, no. 1 (March 1986); David L. Barkley and Sylvain Hinschberger, "Industrial Restructuring: Implications for the Decentralization of Manufacturing to Nonmetropolitan Areas," *Economic Development Quarterly*, 6, no.1 (February 1992); David Keeble, "The Urban-Rural Manufacturing Shift," *Geography*, 69, no. 2 (April 1984); David M. Gordon, "Capitalist Development and the History of American Cities" in *Marxism and the Metropolis*, ed. William K. Tabb and Larry Sawers (New York: Oxford University Press, 1978); Patrick J. Ashton, "The Political Economy of Suburban Development" in *Marxism and the Metropolis*, ed. William K. Tabb and Larry Sawers (New York: Oxford University Press, 1978); Eric K. Olsen, "Class Conflict and Industrial Location," *Review of Radical Political Economics*, 42, no.3 (2010); Richard Peet, "Relations of Production and the Relocation of United States Manufacturing Industry Since 1960," *Economic Geography*, 59, no. 2 (April 1983); Erol Tümertekin and Nazmiye Özgüç, *Ekonomik Coğrafya: Küreselleşme ve Kalkınma*, 8. ed. (Çantay Kitabevi: İstanbul, 2005).

⁸ Robert Lewis and Richard Walker, "Beyond the Crabgrass Frontier: Industry and the Spread of North American Cities, 1850–1950" in *Manufacturing Suburbs: Building Work and Home on the Metropolitan Fringe*, ed. Robert Lewis (Philadelphia: Temple University Press, 2004).

sanayicilerinin mekansal stratejileri ve yerelin sanayiye çekme girişimlerinin bir sonucu olarak açıklanacaktır.

İstanbul'a 110 km ve İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan E-5 karayoluna 28 km uzaklıktaki Çerkezköy'ün, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren desantralize olmaya başlayan İstanbul sanayisinin dikkatini çekmesi, ilçenin kalkınmada öncelikli yöre kapsamının alınması ile oldu. DPT, 1972 yılı hükümet programında, İstanbul'a aşırı yoğunlaşmış olan sanayinin desantralize olması amacıyla İstanbul'a yakın birkaç il ve ilçeyi kalkınmada öncelikli yöre statüsüne aldı. Bu kararın ilan edilmesinden üç ay sonra sanayiciler Çerkezköy'den toprak almaya başladılar. Kalkınmada öncelikli yöre statüsünün sağladığı özel teşvikler ve ilçe belediyesinin sanayicilere ucuz ve geniş arsa temin etmesi, Çerkezköy'ü bir anda İstanbul sanayicileri için cazibe merkezi haline getirdi.

1972 yılı, özellikle büyük sanayi yatırımları için, devletin teşvik ve kredi imkânlarını arttırdığı bir yıldır. AET'ya katılma hedefi güden dönemin Türkiye hükümetleri, bir an önce sanayi üretiminin uluslararası rekabete dayanabilecek bir ölçüğe ve verimliliğe ulaşmasını hedefliyorlardı. İş adamlarının devlet tarafından sağlanan teşvik ve kredilerden yararlanarak büyük sanayi yatırımlarına yöneldiği bu dönemde, üretim ünitelerinin kurulabileceği geniş alanlara duyulan ihtiyaç had safhadaydı. İstanbul kent merkezi içinde bu ihtiyacın karşılanması arsa fiyatlarının yüksekliği ve yer yokluğu nedeniyle mümkün değildi. Çerkezköy tam da böyle bir dönemde, hem geniş alan ihtiyacının hızlı ve oldukça ucuz⁹ bir

⁹ Çerkezköy'de belediyenin organizasyonu ile 1972 yılında sanayicilere metrekaresi 1 Lira'dan arsa sunulmuştur, aynı dönemde İstanbul'un Bakırköy semtinde arsaların metrekaresi 1000 Lira'dır.

şekilde karşılanmasını, hem de kalkınmada öncelikli yöre olmanın getirdiği ekstra teşvikleri vadediyordu. Kalkınmada öncelikli yöre statüsünün sağladığı en önemli avantajlar, yüzde 50 yatırım indirimi ve gümrük muafiyetiydi. Tüm makine donanımının yurt dışından alındığı düşünülecek olursa gümrük muafiyetinin ne kadar önemli bir teşvik olduğu daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca kalkınmada öncelikli yöredeki yatırımlar için alınan teşvik belgeleri, bankalardan kredi bulunmasını da kolaylaştırıyordu ki, bu sanayiciler için oldukça önemli bir faktördü.¹⁰

Bu avantajları sayesinde birkaç ay içerisinde Çerkezköy’de, 400 hektardan fazla toprak, üzerinde sanayi tesisi kurmak üzere satın alınmış ve birkaç yıl içerisinde Çerkezköy’e 13 sanayi işletmesi kurulmuştur. Çerkezköy ilçe sınırlarının tamamı kalkınmada öncelikli yöre statüsünde olduğu halde, Çerkezköy Belediyesi, 1972 yılında İmar Bakanlığı’nın onayı ile tüm köyleri mücavir alan sınırı içine alarak dağınık sanayi yerleşimini engellemiştir. Sanayiciler belediyenin belirlediği yaklaşık 1400 hektarlık alan içerisinde sanayi tesisi kurabilmişlerdir. Böylece dağınık sanayi yerleşiminin önüne geçilmiştir. Aynı dönemde arsa fiyatlarındaki yükselişi ve spekülasyonu önlemek için İmar Bakanlığı Arsa Ofisi de bu alandan sanayicilere sunmak üzere, 600 hektarlık arazi kamulaştırmıştır. Dönemin imar bakanı Turgut Toker’in Çerkezköy’ü İstanbul sanayisinin taşınacağı yeni merkez olarak düşünmesi bu kamulaştırmanın yapılmasında etkili

10 Kalkınmada öncelikli yöreye yatırım yapmanın bu yasal avantajlarının yanı sıra, gümrükten vergisiz alınan makinelerin başka bölgelerdeki tesislere aktarılması ya da başka firmalara satılması gibi istismarlar yoluyla “ek avantajlar” da sağlayabildiğinin, 1970’li yıllarda İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanlığı ve TÜSİAD genel sekreterliği yapmış olan Ertuğrul Soysal tarafından iddia edilmiştir. Ertuğrul Soysal, *Sanayileşme ve Bölgesel Denge* (İstanbul: TÜSİAD, 1975), pp. 24-25.

olmuştur. Çerkezköy, Arsa Ofisi'nin 1970'li yıllarda sanayi için arazi kamulaştırdığı üç dört bölgeden birisidir.¹¹

Çerkezköy'ün Sanayileşme Süreci

Sanayinin toplu yerleşimi ve Arsa Ofisi'nin arazi satın alması Çerkezköy'ün ileriki yıllardaki gelişimini şekillendirecek iki kritik adımdır. 1973 yılında bunlara bir adım daha eklenmiş ve Melen hükümetinin dağılmasından bir hafta önce Çerkezköy'de bir OSB kurulması kararı alınmıştır. Ancak Sanayi Bakanlığı'nın yönetmeliğine göre bir bölgede OSB kurulabilmesi için yasal olarak yerel ticaret ve sanayi odasının var olması ve fiilen, yatırımları için yer arayışında olana girişimcilerin bulunması gerekirdi. Oysa Çerkezköy'de oda olmadığı gibi, bölgeye yatırım yapmak isteyen sanayicilerin hepsi zaten çok geniş araziler almış durumdaydı. Dolayısıyla OSB kurulmasının şartları Çerkezköy'de mevcut değildi. Nitekim hükümet değişikliğinin ardından, Çerkezköy'de OSB kurulması için herhangi bir adım atılmamıştır.

Fabrikaların inşaatı sürerken Çerkezköy'de elektrik, su, ulaşım gibi temel alt yapının ve emek arzının son derece yetersiz olduğu fark edildi. Başlangıçta aralarında herhangi bir koordinasyon olmayan işletme

11 Erol Tümertekin, *İstanbul, İnsan ve Mekân* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 1997; Fülün Bölen, *Türkiye'de Sanayi Yer Seçiminin Yerleşme Sistemine Etkileri, Marmara Bölgesinde İki Yöntem Denemesi*, Doçentlik Tezi, İstanbul Technical University, 1982; Ayla Eraydın, *Factors at the Choise of Industrial Location: Determination and Test at a Case Study*. (MA Thesis, METU, 1977); Fatma Eker, "Türk Sanayinde Teşvik Tedbirleri ve Çerkezköy Örneği" (MA Thesis, İstanbul Technical University, 1984), Mustafa Sungur Duran, *Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları: 1968-1998* (Ankara: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 1998); Çerkezköy Municipality, *Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi'nin Tevsii ile İlgili Fizibilite Raporu* () (Tekirdag, 1990).

sahipleri, bu acil sorunlar nedeniyle bir araya gelerek Ekim 1973'de Çerkezköy Sanayiciler Derneği'ni (ÇERSAD) kurdular. ÇERSAD, yapılmakta olan devasa sanayi tesislerinin bir an önce verimli bir şekilde çalışabilmesini sağlamak amacıyla, devlet kurumları ve siyasetçilerle lobi yaparak alt yapının geliştirilmesi için yoğun bir faaliyet yürütmeye başladı. Özellikle su sıkıntısı, Çerkezköy'ün sanayi yatırımları için uygun bir yer olmadığı görüşünün dile getirilmesine neden olmuştu. Hatta DPT, 1975 yılından itibaren yeni yatırımlara teşvik verilmemesi kararını aldı.

Sanayiciler, 1975 yılında, Çerkezköy'deki büyük alt yapı sorunlarını, bölgeye bir Organize Sanayi Bölgesi (OSB) yapılmasını sağlayarak çözmeye karar verdiler. Sanayi Bakanlığı'nın OSB için yapacağı alt yapıdan kendilerinin de faydalanabileceği düşüncesiyle OSB kurma girişimlerini başlattılar. Bunun için öncelikle yasalarda gerekli değişiklikler yapılarak, sanayici derneklerinin de OSB kuruluşunda yer alabilmesi sağlandı. Ardında ÇERSAD, Çerkezköy Belediyesi ve Tekirdağ Valiliği ile birlikte Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi (ÇOSB) Müteşebbis Heyeti'ni oluşturdu. Sanayicilerin kendi alt yapı sorunlarını kamu kaynakları ile çözme amacıyla başlattıkları bu girişim, Çerkezköy'ün gelecekteki gelişimi için hayati önemde bir adım oldu. Eğer sanayiciler koşulların zorlamasıyla bu girişimi başlatmamış olsalardı, Çerkezköy, ilk kurulan 10 civarı fabrika ile sınırlı bir sanayi bölgesi olarak kalırdı. Çünkü kalkınmada öncelikli yöre statüsünün kaldırılmasından sonra, Çerkezköy'ün çekiciliği büyük ölçüde azalmıştı. E-5 karayolu üzerinde bulunan ve yeraltı sularının yüzeye daha yakın olduğu Çorlu ilçesi, sanayiciler için Çerkezköy'den çok daha elverişli bir bölgeydi.

ÇERSAD, OSB kuruluş girişimini başlatmanın yanı sıra, Çerkezköy'e bir gümrük teşkilatının kurulmasını, yeraltı sularını kullanmak amacıyla derin su kuyuları açılması için gerekli izinlerin alınmasını, haberleşme ve elektrik altyapısını geliştirilmesini, İstanbul'la elektrikli tren bağlantısının kurulmasını da sağladı. Ayrıca TEM Otoyolu'nun Çerkezköy'e yakın geçmesi için girişimlerde bulundu.

OSB alt yapısının büyük ölçüde tamamlandığı 1984 yılından itibaren ÇERSAD, İstanbul sanayicilerini Çerkezköy'e çekmek için tanıtım faaliyetlerine ağırlık vermeye başladı. Ayrıca bu yıl içerisinde hükümet, Haliç'ten çıkarılan sanayicilere Gebze ve Bilecik'teki OSB'lerin yanı sıra ÇOSB'yi de önererek, bu OSB'lere gidecek işletmelere kredi verileceğini ilan etti. Bu gelişmelerin sonucunda 1985-1986 yıllarında ÇOSB'de yoğun arsa satışları gerçekleşti ve ilk sanayi işletmeleri kurulmaya başladı. 1988 yılında OSB'lere verilen teşviklerin arttırılması ile birlikte ÇOSB'de fabrika inşaatı büyük bir hız kazandı. Özellikle artık İstanbul'da faaliyet göstermeleri men edilen tekstil terbiye sektöründeki firmalar arıtma tesisi inşa edilmekte olan yapılan ÇOSB'e yöneldiler.

1970'li yıllardaki birinci dalga sanayileşmede tetikleyici faktör Çerkezköy'e verilen kalkınmada öncelikli yöre teşvikleriydi. 1980'li yıllarda başlayan ikinci dalga sanayileşmede ise ÇOSB'e verilen teşvikler ve hazır alt yapının varlığı etkili oldu.

OSB'nin kurulmasını sağlamış olan birinci kuşak sanayiciler, artan OSB teşviklerinden yararlanabilmek için kendi buldukları alanı da OSB kapsamına almaya karar verdiler. ÇERSAD'ın bu konudaki girişimleri sonucunda, inşa masrafları için Sanayi Bakanlığı'ndan fon alınmaması

kaydıyla, ilk kuşak sanayicilerin içinde bulunduğu 800 hektarlık alan 1990 yılında “OSB tevsi alanı” ilan edildi. Böylece ilk kuşak sanayiciler de OSB teşviklerinden yararlanmaya başladılar. İlerde mevcut OSB ile bütünleşecek olan bu alanın da eklenmesiyle ÇOSB’un yüzölçümü 1234 hektara ulaştı.

ÇERSAD’ın belediye ve valiliğin de desteğiyle sürdürdüğü tüm bu girişimler sayesinde Çerkezköy, Türkiye’nin en büyük sanayi bölgelerinden birisi haline geldi. 1972 yılında tarım ve hayvancılıkla uğraşan küçük bir kasaba olan Çerkezköy, 1990’ların ortasında 100’den fazla işletmenin üretim halinde olduğu ve yaklaşık 18 bin işçinin çalıştığı bir sanayi havzasına dönüştü.¹²

Yıl	Yıllar itibariyle üretimde olan firma sayıları			Yıllar itibariyle istihdam		
	Belediye Sanayi Bölgesi*	Organize Sanayi Bölgesi	Toplam	BSB	OSB	Toplam
1976	13		13			5376
1978	16		16	8500		8500
1981	16		16	10679		10679
1982	16		16	8941		8941
1984	17		17	9817		9817
1989	12	15	27	10088	2023	12111
1991	16	43	59	10461	2406	12867
1993	16	57	73	10523	5564	16087
1994	27	75	102			16500
1996	30	84	114			17586

* Ekim 1990'dan itibaren OSB Tévsi Alanı

Çerkezköy İlçesinin Nüfus Gelişimi					
	1970	1980	1990	2000	2010
İlçe merkezi	6682	12908	23102	41638	73918

12 ÇERSAD Arşivi; ÇOSB Arşivi; Çerkezköy Gazetesi, 1980-1996; Çerkezköy Postası, 1972.

Kapaklı	1182	2680	6142	19160	55431
Kızılpınar	1379	2005	3718	7716	14177
Karaağaç	495	880	1742	6202	10109
Veliköy	800	1385	2183	3387	5728
Pınarça	648	822	1048	1177	1622
Yanıkağıl	923	1075	1212	1333	1589
Bahçeağıl	698	671	713	783	622
Karlı	739	717	674	629	512
Uzunhacı	743	785	749	660	512
Toplam	14289	23928	41283	82685	164220

Emek

Emek Temini

İlk fabrikalar kurulmaya başladığında Çerkezköy'ün nüfusu 4 bin civarıydı ve ilçedeki gençlerin çoğu çalışmak için İstanbul'a gitmişti. Sanayinin gelmesinin ardından, Çerkezköy göç veren bir yerleşim olmaktan çıkarak göç almaya başladı. Ancak göçle yaşanan nüfus artışı, hızlı sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu emek gücünü karşılayabilecek oranda değildi. Bu yüzden sanayiciler ihtiyaç duydukları emek gücünü çevre köy ve ilçelerden temin etmek zorundaydılar. Bunun için önce civardaki köylülerin çalışmaya ikna edilmesi gerekiyordu.

1973 yılından itibaren, Çerkezköy ve çevresinde yoğun bir işçi bulma seferberliği başladı. Fabrika yöneticilerinin yanı sıra, muhtarlar ve

Kapaklı

Pınarça

sendikacılar da bu süreçte aktif rol oynadılar. Fabrikaların personel müdürleri bir tanıdık aracılığıyla köylere gidiyor, bazen bu gelişler davullarla köylüye duyuruluyor ve köy meydanında ya da kahvesinde fabrikalarda çalışacak işçi aranıyordu. Özellikle köy muhtarları işçi bulmada aracılık rolü oynuyorlardı.¹³ Sanayinin kuruluşundan itibaren bölgede bulunun ve uzun yıllar sendika yöneticiliği yapan Hayri Maytalman işçi temininde sendikanın rolünü şöyle anlatıyor.

Sendika olarak da gittik işçi topladık. İşçilere işçi olmayı öğretmeye çalıştık. Yarın emekliliğiniz var dedik, onlara çalışmaları gerektiğini anlattık. Maaş alıyorsun, emekliliği anlattık, sigortayı anlattık (...) İşveren ve sendika olarak elele 2-3 sene işçi topladık. İşveren bir taraftan, biz bir taraftan işçi topladık. 3-4 sene sonra durum tersine döndü, kapıların önü dolmaya başladı. Köylüler birbirine baktı, çalışan kızlar evine çamaşır makinesi alıyor, parası oluyor, bu sefer de hücum başladı işe. Bu sefer işverenler seçici olmaya başladı.¹⁴

Maytalman işe başlayan köylülerin başlangıçta fabrika ortamını yadırgadığını, “burada durulur mu, çok gürültü” gibi sözler söylediklerini ve ilk birkaç yıl işe giriş-çıkışların çok sık olduğunu belirtmektedir. O dönemde Dinarsu fabrikasında yöneticilik yapan Ömer Kılınç ise, işe gelmeyen bir işçiye ertesi gün neden gelmediğini sorduklarında gayet rahat bir şekilde “akşam kına gecesi vardı” gibi gerekçeler söyleyebildiğini, bunu doğal gördüğünü anlatmaktadır. Kılınç işçilerin iş disiplinine alışmalarının üç-dört yıl sürdüğünü belirtmektedir.

İlk işçi temini çabalarında karşılaşılan diğer bir sorunsu genç kadınların işe gönderilmesinden ailelerin duyduğu çekinceydi. Bu çekinceyi

¹³ Ahmet Gayretli, interview by the author; Bülent Uğraş, interview by the author.

¹⁴ Basri Maytalman, interview by the author, tape recording, Cerkezkoy, Tekirdag, Turkey, 22 Mart 2011. Ahmet Gayretli sendikacıların işçi bulma gayretini şöyle açıklamaktadır. “Sendikalar adam bulur, çünkü kendi adamı olsun ki yarın onu kullanabilsin, sendika içinde kendisini desteklesin, ‘Ben seni işe koydum’ desin, yarın ne istiyorsa yaptırtsın ona.” Ahmet Gayretli, interview by the author.

gidermek için şöyle bir yöntem geliştirildi; kızların köydeki yaşlı bir kadının gözetiminde çalışması sağlandı. Köyden yaşlı bir kadın kızlarla birlikte fabrikaya geliyor, fabrikada ya hiçbir şey yapmadan kızların iş çıkışını bekliyor ya da bulaşık yıkama gibi bazı işler yaptırılıyor, akşam kızlarla birlikte köye dönüyordu. İşi kızlara göz kulak olmak olan bu yaşlı kadın da normal işçilik ücreti alıyordu.¹⁵

Kızların çalıştırılması konusuna, Çerkezköy Sanayi Bölgesi'ne en yakın köy olan Kapaklı üzerine Mehmet Aslan'ın yaptığı araştırmada da değinilmiştir. Aslan, kızlarının çalışmasına ilk izin veren aile reislerinin Kapaklı'nın görece yoksul ve çok kızı olan aile reisleri olduğunu belirtmektedir. İlk başlarda sınırlı sayıda ailenin, kızını çalışmaya göndermesine rağmen, kısa süre içerisinde kızların çalışması yaygınlaşmış, hatta aile reisleri kızlarını işe yerleştirmek için kendileri çaba harcamaya başlamışlardır.¹⁶

Bu şekilde köylerden temin edilen işgücünün fabrikalara gelip-gitmesi, firmaların sağladığı yaygın bir servis ağı ile mümkün oluyordu. Her ikisi de Çerkezköy'e kuşbakışı 60 km mesafede olan İstanbul'un Büyük Çekmece ilçesi ile Kırklareli'nin Pınarhisar ilçesi arasında kalan 120 km çaplı bir alandaki kasaba ve köylerden, servis araçlarıyla günde 3 vardiya işçi taşınıyordu.¹⁷ 1978 yılının başında Çerkezköy Sanayi Bölgesi'ndeki işçilerin yüzde 90'ının Çerkezköy dışından taşındığı söyleniyordu.¹⁸

15 Ömer Kılınç, interview by the auther, 25 March 2011; Basri Maytalman, interview by the auther.

16 Mehmet Aslan, p. 101.

17 Silivri, Çorlu, Büyük Çekmece ile Çerkezköy arasında çalışacak servis otobüsü aranyor ilanı. *Milliyet*, 16 April 1976.

18 ÇERSAD 4. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 1978, ÇERSAD Arşivi, p. 2.

1982 yılına gelindiğinde, en yakını 5, en uzağı 66 km uzakta olan onlarca köy ve kasabadan 141 servis otobüsü ile Çerkezköy'e 8 bin işçi taşınmaktaydı. En uzak mesafe olan Pınarhisar'dan işçilerin Çerkezköy'e ulaşması bozuk köy yolları nedeni ile 2,5 saati buluyordu ki, bu gidiş geliş günde beş saatin yolda geçmesi anlamına geliyordu.¹⁹ Çerkezköy gazetesinden Zafer Avcılar'ın araştırmasına göre, çevre ilçelerden gelen işçilerin gidiş-gelişlerde yolda harcadıkları süre, ortalama 3-4 saat civarındaydı. Aynı araştırmaya göre fabrikalarda çalışan işçilerin yüzde 32.5'i Çerkezköy ilçe merkezinde ikamet ediyorlardı. Toplam işçilerin yaklaşık olarak yarısı Çerkezköy ilçe sınırları içerisinde temin ediliyordu, geri kalan diğer yarısı ise Çerkezköy ilçe sınırları dışından geliyordu.²⁰

Servis olarak kullanılan otobüs ve minibüsler genellikle çok eskiydi ve kendi kapasitesinin çok üstünde yolcu taşıyordu. Buna bir de köy yollarının bozukluğu eklenince zaman zaman kazalar ve can kayıpları yaşanıyordu.²¹ 1 Mart 1976 günü Narin fabrikasına işçi taşıyan bir servis otobüsü trenle çarpışınca 10 işçi hayatını kaybetmiş ve 49 işçi yaralanmıştı. Aslında kapasitesi 32 kişi olan bu araçta kaza anında 67 işçi vardı.²²

19 Fatma Eker, p. 128.

20 Zafer Avcılar, "Çerkezköy'de Sanayi ve Getirdikleri," *Çerkezköy Gazetesi*, 5 January 1983 - 6 April 1983.

21 "İşçi taşıyan otobüs buzlu yolda devrildi bir işçi öldü" *Çerkezköy Gazetesi*, 16 February 1984; Çerkezköy'e işçi taşıyan servis, öğrenci servisine çarptı. 8 kişi öldü. *Milliyet*, 6 November 1985.

22 *Devrim* 4 March 1976, *Milliyet*, 2 March 1976.

Fig. 7. 1980'lerin başında servislerle işçi temin edilen bölgeler.²³

Vasıfsız işgücü sorunu bu şekilde çözülmüştü ama Çerkezköy sanayicileri için asıl büyük sorun vasıflı emeğe ulaşmaktı.²⁴ Özellikle metal sektöründeki Hema ve Profilo fabrikaları vasıflı emeğe daha fazla ihtiyaç duyuyorlardı.²⁵ Profilo'da uzun yıllar yöneticilik yapmış olan Gayretli, fabrikanın 1970'li yıllarda Mecidiyeköy'den Çerkezköy'e günlük servislerle teknik eleman taşıdığını belirtmektedir. Yöneticiler ve teknik elemanlar Çerkezköy'de yaşamaya isteksizdi.²⁶ Fabrikalar nitelikli emeği Çerkezköy'de tutabilmek için bir yandan fabrikaların yanında yaşam standartları yüksek

23 Servis ağını gösteren bu harita ÇERSAD Arşivi'ndeki servis listelerinden yararlanılarak çizilmiştir.

24 1973-1983 yılları arasında Milliyet gazetesinin ilan sayfalarında, Çerkezköy'deki fabrikalar için "teknik ve idari personel, müdür aranıyor" ilanlarının çokluğu ve sürekliliği dikkat çekicidir.

25 Eraydın, *Factors at the Choise of Industrial Location*, p. 35-37.

26 HEMA Genel Müdür yardımcısı Halil Beyenal, "Çerkezköy Özel Eki", *Dünya Gazetesi*, 28 March 1983.

lojman ve sosyal tesisler inşa ettiler,²⁷ diğer yandan nitelikli emeğe İstanbul'a nazaran daha yüksek ücret verdiler. 1982 yılında Çerkezköy'deki 11 işletmenin idari ve teknik personeli için toplam 350 dairelik aile ve bekar lojmanı vardı.²⁸ "İstanbul'daki işçileri buraya usta olarak getirdik. Burada kıdemleri yükseldi. Dayalı döşeli dubleks lojman verdik, havuzlu. Çok kalifiye işçileri İstanbul'dan getirip götürdük. İşçi bulma ve eğitme en önemli sorundu."²⁹

Niteliksiz emek içinse koşullar çok farklıydı. Tekstil fabrikalarında niteliksiz işçiler asgari ücret alıyorlardı. Metal sektöründe ücretler biraz daha yüksekti ama genel olarak niteliksiz emeğe verilen ücret asgari ücret seviyesi ya da biraz üzeriydi. Oysa 1970'li yıllarda, İstanbul'daki fabrikalarda asgari ücretten işçi çalıştırmak mümkün değildi. Bu anlamada, Çerkezköy'de fabrika kuran sanayiciler, işçileri asgari ücretten başlatmış olmanın avantajını yaşamışlardır.³⁰ Çerkezköy'de hızla sendikalaşma yaşandığından, işçilerin büyük çoğunluğu toplu sözleşme sistemi içine girmiş ve ulusal ölçekte yapılan sözleşmelere tabi olmuştur. Ancak yine de işverenler, Çerkezköy'de ücretleri asgari ücretten başlatmış olmalarından dolayı maliyet indirimi sağlamışlardır. Niteliksiz emek açısından maliyeti arttıran unsur ise, çok uzak mesafelerden servislerle işçi taşınması olmuştur. Eker'in belirttiğine göre bazı güzergâhlarda servis masrafı 1982

27 Profilo lojmandaki personel için yüzme havuzu yaptı. *Çerkezköy Gazetesi*, 23 July 1984.

28 Fatma Eker, p. 129.

29 Ahmet Gayretli, interview by the auther.

30 Ömer Kılınc, interview by the auther, 25 March 2011; Basri Maytalman, interview by the auther.

yılında işçi başına aylık 7500 TL'ye kadar çıkabilmektedir.³¹ Bu yıl asgari ücretin brüt 10000 TL³² olduğunu düşünecek olursak, 7500 TL'nin hayli yüksek bir rakam olduğunu söyleyebiliriz.

İşverenler, servislerin maliyetinden ve doğurduğu diğer

sakıncalardan kurtulmak için 1974 yılından itibaren toplu konut yapılması için girişimlerde bulunmuşlardır.

1972 senesinden sonra Çerkezköy'de yatırımlara başladığımız andan itibaren en büyük sorunlarımızdan birisinin de istihdam sorunu olduğu hepimizce bilinmekteydi. O günlerden bu yana tesislerimizi çalıştırabilmek için lüzumlu insan gücü, büyük fedakârlıklar ve tavizler karşılığında civar köy kasabalardan otobüslerle taşınarak işyerine getirilmektedir. Bu yöntem hiçbir zaman köklü bir çözüm olamazdı ve olmayacaktır, zira taşıyıcıların sık sık artan anormal ücret talepleri, kış şartlarında nakliyatın aksaması veya hiç yapılamaması, akaryakıt teminindeki darboğazlar vs. hususlarla; işçilerimizin mahallinde bir ev sahibi olarak huzur içinde çalışmalarını temin etmek ve kötü hava şartlarında dahi uzak mesafelerden türlü meşakkatlerle gelerek geçimini temine çalışan personeli huzurlu ve zinde kılmak, onları bir takım sosyal imkanlardan faydalandırmak ancak Çerkezköy'de bir konut yerleşim merkezinin kurulması formülü ile çözümlenebilecekti.³³

Bu amaçla ÇERSAD'ın yönlendirmesi ile 9 fabrikanın çalışanları yapı kooperatifleri kurdular.³⁴ Kooperatif binalarının yapımı çeşitli bürokratik ve

31 Fatma Eker, p. 129.

32 http://www.muhasabenet.net/asgari_ucretler.htm [22 September 2011]

33 ÇERSAD 6. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 10 January 1980, ÇERSAD Arşivi, p. 2.

34 Başbakan Ulusu'nun Çerkezköy'ü 1982 yılındaki ziyaretinde sanayicilerle yapılan toplantıda Halit Narin, toplu konut yerine işçilere konut kredisi verilmesini ve kendi köylerinde ev yapabilmelerinin sağlanmasını talep etti. Tabi ulaşım imkânlarının geliştirilmesi ile birlikte. ÇERSAD yönetim kurulu ise en gerçekçi çözümün toplu konut olduğunu düşünüyordu. *Çerkezköy Gazetesi*, 7 July 1982. Gümüşsuyu firmasının sahibi Necmettin Özt Demir de aynı görüşleri savunuyordu.

“Bizim kanımıza göre, sanayiye yönlendirilecek işçilerin toplu konuta kavuşturulmasından daha faydalı bir düzenleme söz konusudur. Bu şöyle olabilir, işçilerin toprakla ilişkisini koparmadan buldukları yerleşim sahlarındaki tarla veya bahçe içinde kuracakları evlere maddi yardım sağlanarak onları konut sahibi yapma yolu sağlanabilir. Bu konuda, Ziraat Bankası'nın çalıştırdığı, zirai kredi verme usulüne hemen bir sistem geliştirilerek köylü kökenli işçilerimizi ev sahibi yapmanın yolu açılmış olacaktır.” “Çerkezköy Özel Eki”, *Dünya Gazetesi*, 28 Mart 1983.

mali sorunlar nedeniyle uzun bir zamana yayıldı. Önce OSB'nin bitişğinde Arsa Ofisi'nin 1972 yılında konut alanı olarak kamulaştırdığı yerden 65,100 m2'lik bir alan düşük fiyattan satın alındı.³⁵ 1983 yılı içinde inşaatlar başladı.³⁶ 1990 yılında bu alanda işçiler için 600 konut yapılmış durumdaydı.³⁷ Ancak yapılan bu 600 konut, bölgede çalışan 12 bin civarında işçinin iskân sorununu çözmekten uzaktı.

İşçilerin konut sorununun çözümünde sanayicilerin - Belediye ile birlikte - giriştiği ikinci proje Emlak Bankası Konutları idi. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Tekirdağ'ı ziyareti sırasında Vali, işçi yoğunluğunun fazla olduğu Çerkezköy ve Çorlu'ya Emlak Bankası'nın konut yapması talebinde bulunmuş ve Emlak Bankası da bu talebe olumlu karşılık vermişti. Bunun üzerine Çerkezköy Belediye Başkanı Hikmet Uğraş ve ÇERSAD yönetim kurulu üyeleri Emlak Bankası Genel Müdür ile görüşüp 3000 konutluk projenin gerçekleştirilmesi için anlaşma sağladılar.³⁸ Projenin birinci etabı olan 720 konut 1994 yılında tamamlandı.³⁹ Ancak Emlak Bankası konutlarının fiyatları oldukça yüksek olduğundan işçiler tarafından değil, firma yöneticileri ve Çerkezköy'ün varlıklı kimseleri tarafından satın

35 "Tekirdağ Valimizin yakın ilgi ve gayretleriyle görüşme imkanı bulduğumuz Sayın İmar ve İskan Bakanımızın müdahalesi ile arsa fiyatları yüzde 45 daha indirilerek durumlarına göre 50-60-70 TL/m2 olmuştur." ÇERSAD 7. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 1981, ÇERSAD Arşivi, p. 4.

36 ÇERSAD 10. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 1984, ÇERSAD Arşivi, p. 2.

37 Çerkezköy Municipality, p. 46.

38 Çerkezköy Gazetesi, 26 February 1991.

39 Çerkezköy Gazetesi, 16 August 1994.

alındılar.⁴⁰ Sonuçta 1990'lı yıllarda da işçiler, servislerle Çerkezköy Sanayi Bölgesi'ne taşınmaya devam etti.⁴¹

Bu şekilde köylerden sağlanan işgücünün verimliliği düşüktü. İşçilere nitelik kazandırmak amacıyla, özellikle metal sektöründe, fabrika bünyesinde eğitimler veriliyordu.⁴² Köylerde toplanan eğitimsiz işgücünün haricinde, bölgede eğitimli ve disiplinli bir işgücü rezervi de vardı. Bunlar çalışkanlık ve disiplinleri ile öne çıkan Bulgaristan göçmenleri idi. Cumhuriyet gazetesinde Trakya bölgesi hakkında hazırlanan bir yazı dizisinde, fabrikaların özellikle göçmen kadın ve çocukları çalıştırmayı yeğlediği söyleniyordu.⁴³

Çerkezköy'ün sanayileşme sürecinde Bulgaristan'dan, birincisi 1978 ve ikincisi 1989 yıllarında olmak üzere, iki dalga göç yaşanmıştı. Birincisi göç dalgası sırasında sanayide çalışma olanağı nedeniyle, çok sayıda göçmen Çerkezköy'e yönelmiş ve muhacir mahallesi olarak adlandırılan bölgeye yerleşmişlerdi.⁴⁴

40 H. Şerefür Eser, p. 97.

41 Sadece işçilerin değil firma yöneticilerinin de çoğu Çerkezköy dışında ikamet ediyordu. Naime Sert'in araştırmasına göre fabrika yöneticilerin yüzde 70'i Çerkezköy'de ikamet etmiyordu. *Çerkezköy Gazetesi*, 17 August 1993.

42 Jak Kamhi, *Global Sanayici Dergisi*, no. 2, 2010. "Hema'da Çıraklık Okulu Açılıyor" *Çerkezköy Gazetesi*, 7 January 1992.

43 Mehmet Kemal and İsmail Gülgeç "Çerkezköy Sanayiciliğine Can Kurban," () *Cumhuriyet*, 4 November 1981.

44 Hükümetlerin verdiği kararla, 1978 ve 1989 göçmenlerinin ücretlerinden beş yıl boyunca kesinti yapılmadığı için maaşlarını bu süre boyunca brüt ücret üzerinden aldılar.

Çerkezköy'deki işgücünün altı çizilmesi gereken diğer bir özelliği de kadın oranının yüksek olmasıydı. 1983 yılında Çerkezköy Gazetesi'nden Avcılar'ın yaptığı araştırmaya göre, kadın çalışanlar toplam istihdamın yüzde 27'sini oluşturuyorlardı.⁴⁵ 1992 yılında Naime Sert'in yaptığı araştırmaya göre ise, kadın çalışan oranı yüzde 32 idi.⁴⁶ Çakıroğlu'nun

Milliyet gazetesindeki yazı dizisinde kadın işçilerden şöyle söz ediliyordu: Bulgaristan'dan gelen soydaş kadınlar ise vazgeçilmez bir kaynak. Onların iş disiplini ve profesyonellikleri patronların ilk tercihlerini oluşturuyor. Aldıkları maaşlar ise asgari ücret düzeyinde olup, net 15-20 milyon lira arasında değişiyor. Daha önce evlerinde oturup oya dokuyan, yün ören, inek sağan köylü kızlarımız, tekstil fabrikalarındaki makine başlarında günde 7-8 saat mesai yapıyorlar. Konuştuğumuz kadın işçiler, belki de amirleri yanında olduğu için pek hallerinden şikâyet etmediler. Ama çalışan bir kadın olarak onların yüzlerindeki yorgunluğu ve burukluğu fark etmemem elde değildi (...) Patronlar kadın işçilerden çok memnun olduklarını belirtirken onların dikkatli ve itaatkâr olduklarını da vurguluyorlar. Kadınlar düşük ücret de alsalar ekonomik özgürlükleri belli bir güvence sağlıyor.⁴⁷

1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca Çerkezköy ve köyleri sadece Bulgaristan'dan değil Türkiye'nin her yerinden göç alarak hızla büyüdü. Gelişen sanayinin ihtiyacı olan emek gücü bu göçlerle sağlandı. 1996 yılında ÇOSB ve Tevsi alanı ilan edilen bölgede toplam 17 586 işçi çalışıyordu. Bu işçilerin yüzde 55'ine tekabül eden 9625'i Çerkezköy ilçe merkezi ve Çerkezköy'e bağlı belde ve köylerden geliyordu. 1990'lı yıllarda hızla büyüyen Kapaklı beldesi tek başına yüzde 12'lik (2106 işçi) bir orana sahipti. Geri kalan işçilerin 4421'i (yüzde 25) Saray ilçesinden, 2843'ü

45 Zafer Avcılar, "Çerkezköy'de Sanayi ve Getirdikleri"

46 Naime Sert, "Çerkezköy Sanayisi"

47 Perihan Çakıroğlu, "Tekstil Kadının Omzuna Basarak Yükseliyor" () *Milliyet*, 17 Kasım 1997.

(yüzde 16) Çorlu'dan, 679'u (yüzde 4) Silivri'den servislerle Çerkezköy'e taşınıyordu. 1980'lerin başı ile kıyaslandığında işçi toplanan havzasının biraz daha küçüldüğü ve Çerkezköy'e komşu ilçelerle sınırlandığı görülüyor. Ama Çerkezköy ilçesi dışından taşınan işçi oranı aşağı yukarı 1980'lerin başı ile aynıydı. İşçileri yaklaşık yarısı ilçe dışından geliyordu.⁴⁸

Emek Denetimi

Çerkezköy'de sanayileşmenin başladığı 1970'li yıllar Türkiye'de sendikal örgütlenmenin hızla yaygınlaştığı ve radikalleştiği bir dönemdi. Sendikal örgütlenmenin ana gövdesini oluşturan imalat sektöründe, iki büyük konfederasyon arasında kıyasıya bir rekabet yaşanıyor. Bir tarafta yönetiminde CHP'nin ve illegal TKP'nin etkin olduğu ve solun farklı eğilimlerini bünyesinde barındıran Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), diğer tarafta sağcı ve uzlaşmacı bir çizgiyi savunan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk İş) vardı. Sendikalar arasındaki bu keskin rekabet ve kutuplaşma, dönemin sağ-sol kutuplaşmasıyla iç içe geçmiş, sendikal rekabetin ötesinde ideolojik ve siyasal boyutlar kazanmıştı. Ulusal ölçekteki bu gelişmeler Çerkezköy'e de yansımış, ancak bölgedeki siyasal gerilim hiçbir zaman İstanbul'daki seviyeye ulaşmamıştı.

Çerkezköy'de işçi hareketleri hiçbir zaman İstanbul'daki gibi sert olmadı. Buradaki işçilerin aynı zamanda ekecek toprağa sahip olması, işsiz kaldığında bile geçinebilecek araçlara sahip olması

48 Çerkezköy Sanayiciler Derneği Bülteni, 1996, ÇERSAD Arşivi.

çatışmayı yumuşattı. Ayrıca köyün genç kızları ve erkekleri için fabrika baba baskısından da bir kurtuluş olarak görüldü.⁴⁹

Fabrika inşaatlarının başlamasıyla birlikte sendikalar da Çerkezköy'de temsilcilik açmaya başladılar. Türk İş'e bağlı tekstil sendikası Teksif, 1973 yılında Çerkezköy'de beş katlı bir iş hanı yaptırdı⁵⁰ ve ilk şube kongresini Nisan 1974'de gerçekleştirdi.⁵¹ 1975 yılında DİSK'e katılacak olan Tekstil İşçileri Sendikası da aynı dönemde örgütlenmeye başladı.⁵² Sendikalar arasındaki ilk yetki tartışması bölgeye kurulan ilk iki fabrika olan Narin ve Akip'de yaşandı.⁵³ Bu yetki alma mücadelesini Teksif kazandı.⁵⁴ 1975 yılında Dinarsu fabrikasında yapılan sendika seçimlerini ise DİSK'e bağlı Tekstil Sendikası kazandı.⁵⁵

1980 yılında DİSK Tekstil Sendikası Jakarteks, Dinarsu, Gümüşsuyu ve Asma fabrikalarında örgütlüydü. DİSK'e bağlı Maden İş sendikası ise Profilo'nun iki fabrikasında da örgütlüydü. Bu fabrikalar DİSK'in ulusal ölçekte düzenlediği büyük grevlere katıldılar. Şubat 1980'de DİSK Tekstil'in

49 Ömer Kılınç, interview by the auther, 25 March 2011.

50 *Çorlu Gazetesi*, 18 June 1973. *Milliyet*, 7 October 1973.

51 *Milliyet*, 22 April 1974.

52 *Devrim*, 5 February 1974.

53 *Devrim*, 25 November 1974. Bir iş yerinde gerçekte hangi sendikanın yetki almayı hak ettiği konusundaki tartışmalar çoğu kez mahkemelere taşınır ve mahkemenin sürdüğü bir-iki yıl boyunca işçiler sendikal haklardan yararlanamazlardı. Basri Maytalman, interview by the auther.

54 *Milliyet*, 6 February 1976.

55 *Milliyet*, 12 June 1975.

başlattığı grevlere Çerkezköy’de 2 bin işçi katılmıştı.⁵⁶ Bu yıl sendikalar arasındaki mücadelede sertleşmiş yer yer çatışmalar yaşanmıştı.⁵⁷

Sendikal örgütlenme karşısında işverenlerin tutumu öncelikle sendikalaşmaya engel olmak, eğer bu mümkün değilse, daha uzlaşmacı gördükleri sendikayı tercih etmek biçimindeydi.⁵⁸ 1970’li yıllarda sendikal örgütlenmeyi engellemek genellikle mümkün olmadığından, işverenler, radikal bir çizgiyi savunan DİSK yerine Türk İş’e bağlı sendikaları tercih ediyorlardı.

İşverenlerin en çok çekindiği konu iş disiplininin gevşemesi ve fabrikada üretimin yavaşlamasıydı. Bu yüzden işçiler üzerinde sıkı bir denetim kurmaya çalışıyorlardı. Diğer tüm sorunlarda olduğu gibi bu sorunda da devreye ÇERSAD girdi. Fabrikaların içinde ve genel olarak sanayi bölgesinde üretimin aksamasına yol açabilecek huzursuzlukların önüne geçmek amacıyla, bir yandan devletin bölgeye daha fazla güvenlik gücü göndermesini sağlamaya çalıştı, diğer yandan işçiler hakkında yaygın ve sistematik bir istihbarat ağı geliştirdi.

1978 yılında ÇERSAD başkanı Naim Akbay’ın Emniyet Genel Müdürlüğü’ne gönderdiği bir yazıda şöyle denilmektedir.

modern bir sanayi kentine dönüşen Çerkezköy’de genel asayiş, emniyet ve trafik, işçi hareketlerine karşı gerekli önlem ve vecibelerin zamanında alınması büyük önem taşımaktadır. Bugüne kadar Çerkezköy emniyet amirliği mevcut kadrosuyla güçlerinin fevkinde gerekli hiçbir yardımı esirgememişlerdir. Ancak gelişen sanayinin ve onun beraberinde getirdiği sorunların her geçen gün

⁵⁶ Çerkezköy Gazetesi, 3 March 1980.

⁵⁷ Basri Maytalman, interview by the author.

⁵⁸ Ahmet Gayretli, interview by the author.

artması karşısında mevcut emniyet Amirliği kadrosunun 1 komiser, 2 trafik memuru, 8 polis memuru ve bir trafik aracı ile takviye edilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.⁵⁹

ÇERSAD'ın bu talebi 1979 yılı içinde yerine getirildi.

1979 yılı çalışmalarımız sonucu idari makamların anlayış ve yardımlarıyla mevcut imkanlar ölçüsünde emniyet ve jandarma kadrosu gerek personel gerekse araç ve gereç bakımından 1979 öncesine göre oldukça takviye edilmiştir.⁶⁰

ÇERSAD ayrıca, güvenlik güçlerinin bina ve araç ihtiyaçlarının karşılanmasını da önde gelen “sosyal faaliyetlerinden” birisi olarak sürdürmüştür. Bunlardan arşiv belgelerine yansıyanlar şunlardır: 1981 yılında Çerkezköy ilçe jandarma komutanlığına 150 bin tl bağış,⁶¹ aynı yıl Çerkezköy polis karakolu ve Tekirdağ Emniyet Müdürlüğü'ne birer adet daktilo alınması, 1983 yılında Tekirdağ Emniyet Amirliğine 100 bin TL bağış, “1986 yılında Jandarma karakol binasının bir bölümünün yapılması ve 1987 yılında Jandarma karakolunun telsiz cihazı ile donatımı,”⁶² “Organize Sanayi Bölgesi Müteşebbis Teşekkülü tarafından temin edilen arsa üzerinde yine bu kuruluşça yapılmakta olan Sanayi karakolu hizmet binası ve 12 dairesel lojman inşaatı.”⁶³

59 Naim Akbay, 8-78 sayılı yazı, 3 April 1978, ÇERSAD Arşivi.

60 ÇERSAD 6. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 30 January 1980, ÇERSAD Arşivi, p. 6.

61 ÇERSAD 7. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 1981, ÇERSAD Arşivi, p. 6.

62 ÇERSAD 19. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 8 April 1993, ÇERSAD Arşivi.

63 Çerkezköy Kaymakamlığı, “Briefing Raporu”, 24 October 1994, ÇERSAD Arşivi. [Devlet Bakanı Ali Şevket Ereğ'in Çerkezköy'ü ziyareti sırasında kaymakam İsa Küçük tarafından sunulan rapor]

Yerel mülki amirler ve güvenlik güçleri ile doğrudan ve sıkı ilişkiler geliştirmek⁶⁴ ve bölgedeki güvenlik güçlerinin güçlendirilmesine çaba göstermek ÇERSAD'ın işçi hareketlerine karşı aldığı önlemlerin bir ayağını oluşturuyordu. Diğerleri ise firmaların kendi aralarında organize ettiği istihbarat faaliyeti idi. Bu faaliyetin gerekçesi şu şekilde açıklanıyordu.

Ancak ülkemizin Cumhuriyet Tarihinin en ağır bunalımlı günlerini yaşadığı, anarşi, terör, bölücülük ve yıkıcılığın her geçen gün şiddetini arttırdığı, sıçramak için yeni yeni odaklar aradığı, fesat ve nifak yuvalarının ülkemizi içten çökertmek istediği bir ortamda; bir sanayi merkezi haline dönüşerek stratejik bir bölge haline gelen Çerkezköy'de de firmalar olarak kendi emniyet, asayiş, sabotaj ve yangınlara karşı koyma, sızmaları önleme planlarımızı pekleştirmekle birlikte, müştereken il ve ilçe yöneticileri ile gerekli koordinasyonu sağlayarak gereken pasif önlemleri alma ve çalıştırma yöntemlerini de tayin ve eksiksiz tatbik etmemizde ve akılcı bir politika izlememizde çok büyük bir zaruret olduğunu belirtmekte fayda görürüz.⁶⁵

ÇERSAD yönetim kurulu faaliyet raporundan yaptığımız bu alıntı adeta bir askeri birliğin iç yazışmasını andırmaktadır. Bu üslup biraz dönemin atmosferinden, biraz da dernek genel sekreteri Şükrü Eğin'in subay emeklisi olmasından kaynaklanıyordu.⁶⁶

Derneğin geliştirdiği istihbarat sistemi şuydu: Fabrika yöneticileri her ay (1979'dan itibaren 15 günde bir) işten çıkan işçilerin isim ve çıkış gerekçelerini belirten bir listeyi derneğe gönderiyordu. Dernek, tüm fabrikalardan gelen listeleri birleştirdikten sonra, bunları çoğaltıp tekrar

64 "Fabrikaların bilhassa il ve ilçelerden alınan işçilerin emniyetle işbirliği yapılarak özgeçmişlerinin öğrenilmesini ve işe almada daha titiz davranılmasını bazı istihbaratımıza dayanarak tavsiye etmekteyiz." ÇOSB müdürü Şükrü Eğin'in fabrika müdürlerine gönderdiği 3-78 sayılı yazı, 8 February 1978, ÇERSAD Arşivi.

65 ÇERSAD 6. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 30 January 1980, p. 6.

66 Kuruluşundan 1996 yılına kadar derneğin genel sekreterliğini yapmış olan Şükrü Eğin subay emeklisiydi. Hatta bir görüşmeci Eğin'in orduda istihbaratçı olarak görev yaptığını belirtmiştir. Bu arada, emekli polis ve askerlerin firmalarda personel müdür olarak istihdam edilmesinin yaygın bir uygulama olduğu söylenmektedir.

bütün fabrikalara dağıtıyordu. Böylece her firma yöneticisi bölgedeki işletmelerden kimlerin hangi gerekçelerle ayrıldığını ya da çıkarıldığını öğrenmiş oluyor ve işçi alırken listelerdeki bilgileri göz önünde bulunduruyordu. Bu aslında, işçiler arasında “kara liste” olarak adlandırılan uygulamanın mükemmelleştirilmiş bir örneğinden başka bir şey değildi. Muhtemelen dernek genel sekreterinin askeri deneyiminin de katkısıyla, oldukça sistematik bir biçimde uygulanıyordu.

Ekler bölümünde bazı örneklerini verdiğimiz bu “kara liste” uygulamasının 1976 yılında başladığı anlaşılmaktadır.⁶⁷ Muhtemelen bu biçimiyle 1980 askeri darbesine kadar sürmüştür.⁶⁸

12 Eylül 1980’de gerçekleşen askeri darbenin ardından emek süreci ordu tarafından denetim altına alındı.⁶⁹ 1970’li yıllarda radikalleşen işçi hareketinin temsilcisi haline gelen DİSK kapatıldı. Kapatılmayan yegâne sendika olarak Türk İş faaliyetine devam etti. Bunun Çerkezköy’e yansıması DİSK’in örgütlü olduğu işyerlerinin Türk İş’e geçmesi oldu.⁷⁰ DİSK’in kapatılmasının ardından Çerkezköy’deki işçi hareketi bütünüyle Türk İş’ bağlı

67 “İşçi giriş ve çıkışları hususu derneğimiz organizesinde muntazaman üyelerimize alınan bilgilerin tevhit edilmesiyle zamanında duyurulmaktadır.” ÇERSAD 3. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 28 January 1977, p.7. “Bir gelenek haline getirdiğimiz, firmalarımızın 15 günde bir derneğe yazılı olarak bildirdikleri ve dernekçe de bunların birleştirilerek firmalarımıza duyurduğumuz işçi giriş ve çıkışlarını 1 Şubat 1979 tarihinden itibaren tüm firmalarca derneğe duyurulmasını (...)” ÇERSAD 5. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 23 January 1979, ÇERSAD Arşivi, p. 6.

68 Arşiv’de bulabildiğim listelerin en geç tarihlisi 1979 yılının Mayıs ayına aittir.

69 Korkut Boratav, pp. 149-151.

70 Sendikaları kapatılmış olan 600 Gümüşsuyu işçisi ve 331 Dinarsu işçisi DİSK Tekstil’den Teksif’e geçti. *Çerkezköy Gazetesi*, 18 May 1983. “Dinarsu fabrikasında çalışan 1050 işçiden 822’si Teksif sendikasına üye oldu. Tekstil dalında üretim yapan diğer fabrikalardaki çalışanların da Teksif sendikası çatısı altında toplanmaları devam etmektedir.” *Çerkezköy Gazetesi*, 13 February 1984.

Teksif ve Türk Metal sendikalarının güdümü altına girdi. 1984 yılında Tekşif, Çerkezköy'de 12 fabrikada örgütlüydü ve bölgedeki 7 bin tekstil işçisinin 6 bini bu sendikaya üyeydi.⁷¹ Tüm büyük metal fabrikalarında örgütlü olan Türk Metal sendikasının 1994 yılındaki üye sayısı ise 4830'du.⁷² DİSK, 1992 yılında yeniden faaliyete başlasa da,⁷³ bölgede hiçbir zaman eski gücüne ulaşamadı, örgütlülük seviyesi oldukça sınırlı kaldı.

Sonuç olarak Çerkezköy sanayicileri karşılaştıkları en büyük sorunlardan birisi olan emek temini ve özellikle 1970'li yıllar için emek denetimi sorununa bölgenin özgün koşulları içerisinde çözümler üretmişlerdir. İstanbul kent merkezine yakın köylerde yer seçen fabrikaların etrafı hızla gecekondularla yerleşimleriyle dolar ve emek arzı sorun olmaktan çıkarken, Çerkezköy'de detaylarını beşinci bölümde anlatacağımız özgün koşullar nedeniyle ilçe merkezindeki nüfus artışı sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu emek arzının gerisinde kalmıştır. Küçük bir kasabanın üç-beş yıl içinde 10 bin işçiyi barındırabilecek bir gelişim gösterebilmesi için devletin ya da sanayicilerin konut ve kentsel altyapı için yatırım yapması gerekirdi. Bu yapılmayınca, Türkiye'de örneği pek görülmemiş olan, 120 kilometre çapında bir alanda işleyen yaygın bir işçi taşıma ağı oluştu.

İşçilerin yarısından çoğunun köylerden günlük olarak fabrikalara taşınması aynı zamanda metropoldekinden farklı bir proleterleşme süreci anlamına geliyordu. Toprakta kopmadan yaşanan proleterleşme, hem

⁷¹ Çerkezköy Gazetesi, 13 September 1984.

⁷² Çerkezköy Gazetesi, 13 December 1994.

⁷³ Çerkezköy Gazetesi, 17 November 1992.

ücretlerin düşük tutulmasını mümkün kılıyor hem de işçi hareketlerinin metropollerdeki kadar radikalleşmemesine katkıda bulunuyordu. Sanayiciler, İstanbul'dan ücretlerin yüksekliği ya da işçi radikalizmi nedeniyle çıkmış olmasalar da, Çerkezköy'e yerleştikten sonra vasıfsız işçi alımlarını asgari ücretten başlatarak düşük ücretten ve topraktan kopmamış işçilerin görece uysallığından yararlanmışlardır.

Doğa

Su

Fabrikalar su ihtiyaçlarını arsalarına açıkları kuyulardan karşılıyorlardı. Ancak mevcut kuyulardaki su miktarı yeterli değildi ve başlangıçta DSİ daha derin kuyuların açılmasına tarımsal sulamaya zarar vereceği düşüncesiyle izin vermiyordu. Sanayi öncesi dönemde, bölgedeki su kaynaklarının büyük kısmı çeltik kooperatiflerine tahsis edilmişti.

Su sıkıntısına çözüm bulmak amacıyla ÇERSAD, Trakya'da tarımda kullanılan suyun bir miktarının sanayiye tesis edilmesi ya da derin sondaj kuyularına izin verilmesi için Sanayi Bakanlığı, Devlet Su İşleri Müdürlüğü, İmar Bakanlığı, İller Bankası ve Tekirdağ Valiliği'nde çeşitli görüşmeler yaptı.⁷⁴ Ancak tüm bu çabalardan olumlu bir sonuç alınamadı. "... mevcut yer altı su rezervlerinden istifade olanaklarımızı arttırmak ilgililerce gerek teknik yönden gerekse tarım politikası yönünden olumlu sonuç vermemiştir."⁷⁵

74 ÇERSAD Olağanüstü Genel Kurul Toplantı Zaptı, 1 October 1974, ÇERSAD Arşivi, p. 2.

75 ÇERSAD 1. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 30 January 1975, ÇERSAD Arşivi, p. 2.

Bölgedeki su sorunun köklü bir şekilde çözümü ancak bir baraj yapılması ile mümkündür.⁷⁶ Nitekim, Devlet Su İşleri Müdürlüğü (DSİ) Çerkezköy yakınındaki Yoncalı'da baraj yapımı için proje çalışması yapmış, ama yüksek maliyet nedeniyle beklemeye bırakmıştı.⁷⁷ İkinci bir proje ise Balkaya mevkiinden nakil hattı ile Çerkezköy'e su taşınması idi. 1974 yılı fiyatlarıyla 100 milyon TL gerektiren bu projenin Köy İşleri Bakanlığı, İller Bankası (Çerkezköy Belediyesi adına) ve Sanayi Bakanlığı (ÇOSB adına) ortaklığıyla yapılması kararlaştırıldı.

Çerkezköy sanayicilerinin imkan hudutlarını aşan bu teşebbüsün ancak Devletin imkanlarıyla gerçekleştirilebileceği yapılan muhtelif toplantılarda ilgili bakanlık ve kuruluşlara empoze ve kabul ettirilerek İller Bankası devreye sokuldu. 1975 başlarında Çerkezköy Belediyesi ile banka arasında lüzumlu anlaşma yapılarak bugün fiilen başlanmış olan ortalama 300 lt/sn lik Balkaya projesi ve isale hattı projesinin tahakkuku sağlandı.⁷⁸

Ancak Köy İşleri Bakanlığı'nın maliyetin yüksekliği dolayısıyla projeden çekilmesi üzerine bu girişim sonuçsuz kaldı. Bu arada sanayiciler acil su ihtiyaçlarını karşılamak için kuyu açmaya devam ediyor ve DSİ yetkilileri yakaladıkları kaçak kuyuları kapatıyorlardı. Basına yansıyan bu tartışmalarda Çerkezköy, "yatırımların organizasyonunda ne kadar eksik bilgi ve yetersiz inceleme yapıldığının bir örneği" olarak gösteriliyordu.⁷⁹

Sonuçta ÇERSAD'ın, Sanayi Bakanlığı'nın da desteğiyle, DSİ ile sürdürdüğü görüşmelerin sonucunda 1976 ve 1977 yıllarında yeni derin su

⁷⁶ State Planning Organization, *Organize Sanayi Bölgeleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, (Ankara: DPT, 1976)

⁷⁷ Eraydın, *Factors at the Choice of Industrial Location*, pp. 53-54.

⁷⁸ ÇERSAD 2. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 28 January 1976, pp. 2-3.

⁷⁹ *Devrim*, 15 July 1976.

kuyuları açmak için gerekli izinler alındı.⁸⁰ Bu izinlerle açılan kuyularla sanayinin su ihtiyacı giderildi.

1980'lerin başında inşaatı süren ÇOSB için de aynı sorun gündeme geldi. Başbakan Ulusu, 1982 yılındaki ziyareti sırasında ÇOSB'nin 1983 yılına kadar tamamlanmasını istedi. Ancak bunun için öncelikle su sorununun çözülmesi gerekiyordu. Ya DSI tarafından hazırlanıp rafa kaldırılmış olan baraj projesi hayata geçirilecekti ya da yeni derin su kuyuları açılacaktı. Sanayi Bakanlığı'yla ÇOSB Müteşebbis Heyeti'nin yaptığı görüşmenin sonucunda barajın maliyetli olacağı gerekçesiyle kuyu açılmasına karar verildi.⁸¹ DSI'den gerekli izinler alındı ve 1982-1983 yıllarında ÇOSB'de 12 derin sondaj kuyusu açıldı. Bu kuyulardan çıkarılacak suyla, bölgenin su ihtiyacının, bir süre için de olsa, karşılanacağı düşünülüyordu.⁸²

1994 yılına gelindiğinde ÇOSB'deki derin sondaj kuyularının sayısı 17'ye yükselmişti. Aşırı tüketimden dolayı su seviyesi sürekli aşağı doğru indiğinden kuyuların derinliği 250 metreye varmıştı.⁸³ Oysa 1986 yılında ÇOSB'de 80 metre derinlikten su çıkarılıyordu.⁸⁴ Su seviyesindeki bu hızlı düşüş, sanayicileri endişelendiriyor ve baraj yapımının tekrar gündeme getirilmesine neden oluyordu. "Debileri her geçen gün azalan derin su

80 ÇERSAD 3. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 28 January 1977, ÇERSAD Arşivi, p. 3; ÇERSAD 4. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 1978, ÇERSAD Arşivi, p. 2.

81 "Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi," Sanayi Bakanlığı'na sunulan rapor, 1982, ÇERSAD Arşivi.

82 Fatma Eker, p. 131.

83 "Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi" 5 December 1994 tarihli rapor, ÇERSAD Arşivi.

84 Dursun Ali Tever, interview by author.

sondaj kuyularına bel bağlamayıp Kömürköy-Yoncalı barajlarını bir an evvel devreye sokulması için çalışma ve işbirliği yapmak” gerektiği söyleniyordu.⁸⁵

Tüm girişimlere rağmen maliyetinin yüksekliğinden dolayı baraj yapılamadı ve ÇOSB yeraltı suyunu kullanmaya devam etti. 1993 yılında, bir önlem olarak, su tüketimi fazla olan kuruluşlara artık ÇOSB’de yer vermeme kararı alındı.⁸⁶

Atık

Çerkezköy’e kurulan fabrikalar sıvı atıklarını hiçbir arıtma olmadan Çorlu deresine boşaltıyorlardı. Arıtma tesisi kurmanın maliyetinden kaçınan iş adamları bu sorunu, diğer büyük alt yapı sorunları gibi, OSB’nin inşası yoluyla halledeceklerini düşünüyorlardı.

Bilhassa su ürünleri kanunu gereğince, sanayi pis su ve atıklarımızın çevre kirletmesine karşın, köklü tedbirler almamız gücümüzü oldukça zorlayacaktır. Bunun ancak Organize Sanayi Bölgesi kurulması formülü ile halledilebileceği bilinciyle hareket edilmiş ve Organize Sanayi Bölgesi kurulmuştur.⁸⁷

OSB’nin arıtma tesisi inşa edildiğinde, mevcut sanayi bölgesindeki fabrikalar da inşa edecekleri ortak kanalizasyon şebekesi ile atık sularını bu tesise aktaracaklardı. Ancak OSB’nin arıtma tesisinin yapılması beklenenden çok daha uzun sürdü. Proje çalışmalarına 1978 yılından

85 ÇERSAD 22. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 30 January 1996, ÇERSAD Arşivi.

86 ÇERSAD 20. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 31 January 1994, ÇERSAD Arşivi, p. 1.

87 ÇERSAD 5. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 23 January 1979, ÇERSAD Arşivi, p. 4.

itibaren başlanmış olmasına rağmen,⁸⁸ tesisin inşası, mali sorunlar nedeniyle Sanayi Bakanlığı tarafından sürekli ertelendi.⁸⁹

Fabrika atık sularının hiçbir arıtma olmadan boşaltılması yüzünden Çorlu deresi kısa sürede yoğun bir şekilde kirlendi. Bunun üzerine, tarım ve hayvancılık yaparken derenin suyundan yararlanan köylüler, 1979 yılında, fabrikalar aleyhine dava açtılar. Bu dava 1984 yılında fabrikaların aleyhine sonuçlandı ve 11 fabrikaya arıtma tesislerini inşa edene kadar üretimi durdurma ve ağır para cezaları verildi.

Çerkezköy Asliye Ceza Mahkemesi'nce, Su Ürünleri Yasası hükümlerine aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle 11 fabrikanın faaliyeti durduruldu. Çorlu Deresi'nden bahçe ve hayvan sulama için su alan Kızılpınar, Veliköy, Karaağaç ve Yulaflı Köyü sakinlerince açılan dava dün sonuçlandı. Mahkeme fabrikaların atık su arıtma tesislerini yaptırmıyaya kadar faaliyetten men edilmesine karar verdi.⁹⁰

Kararı veren mahkemenin İstanbul Teknik Üniversitesi'ne yaptırdığı tahliller sonucunda Çorlu deresinin suyunun hiçbir tarımsal faaliyette kullanılamayacağı ortaya çıkmıştı.⁹¹ Ancak fabrikaların avukatları hemen bir üst mahkemeye itiraz etti. Bu itiraz üst mahkeme tarafından kabul edildi ve fabrikalar için çıkarılan üretimi durdurma kararı durduruldu.⁹²

88 Atıkların tasfiyesi ile ilgili ilk proje çalışması 1978-1979 yıllarında Boğaziçi Üniversitesi'nden Kriton Juri başkanlığındaki bir ekip tarafından yapılmıştır.

89 ÇERSAD 7. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 1981, ÇERSAD Arşivi, p. 3.

90 "Çerkezköy'de suları kirlüten 11 fabrikanın faaliyeti durduruldu." *Milliyet*, 16 February 1984.

91 *Çerkezköy Gazetesi*, 16 February 1984.

92 *Milliyet*, 18 February 1984.

Böylece yaklaşık 9 bin işçinin çalıştığı 11 fabrikada üretimin aksamadan sürmesi sağlandı.

Çerkezköy Asliye Mahkemesi'nin aldığı karar, çevreyi kirleten firmaların üretimlerini durdurmasını sağlayamadı. Ama bu tarihten itibaren hem firmalar kendi bünyelerinde ön arıtma tesisleri inşa etmeye başladılar, hem de ÇERSAD, OSB'de merkezi arıtma tesisinin inşasına dönük çabalarını hızlandırdı. Mahkeme kararının Yargıtay'a gitmesi sanayicilere zaman kazandırmıştı. Bu zaman içerisinde fabrikalar ön arıtma tesislerini inşa ettiler.⁹³ Ön arıtma tesisinden çıkan atıklar OSB'deki merkezi arıtma tesisine bağlanacaktı. Ancak OSB'deki çalışmalar istenen hızda ilerlemedi. Atık su sorunu ÇERSAD'ın 1985 ve 1986'daki genel kurullarının ana gündemi olmasına rağmen, Sanayi Bakanlığı'ndan ödenek sağlanamadığı için merkezi arıtma tesisinin inşasına başlanamadı.⁹⁴

Bu arda Çerkezköy Asliye Mahkemesi'nin kararı Yargıtay tarafından onaylandı.⁹⁵ Ama bu onaya rağmen firma sahiplerinin kararın uygulanmasını bir şekilde sürüncemeye bıraktığı anlaşılmaktadır. 12. Genel Kurul'da atık su ile ilgili 1985 yılı faaliyetleri değerlendirilirken "ortaya çıkmış bulunan hukuksal duruma süre açısından çözüm" arandığı söylenmektedir.⁹⁶ Yargıtay'ın kararına "süre açısından" nasıl bir çözüm bulunduğu bu araştırma açısından meçhul kalsa da, sürenin bir yıl kadar

93 "Profilo arıtma tesisi kurdu" *Çerkezköy Gazetesi*, 23 July 1984. "Hema'nın arıtma tesisi hizmete açıldı. "Çerkezköy Gazetesi, 16 Ağustos 1984."

94 ÇERSAD 12. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 28 January1986, ÇERSAD Arşivi, p. 3.

95 "Yargıtay Atık Su Kararını Onayladı" *Çerkezköy Gazetesi*, 18 April 1985.

96 ÇERSAD 12. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 28 January1986, p. 2.

sürdüğünü söyleyebiliriz. 1986 yılının Mayıs ayında, dönemin ANAP hükümeti Su Ürünleri Kanunu'nda Değişiklik adı altında bir "af kanunu" çıkararak bu sıkıntılı duruma son vermiştir.⁹⁷

Hükümetin kanun değişikliği tasarısı, TBMM'deki görüşmelerinde muhalefet milletvekilleri tarafından "sanayi affı" olarak nitelenmiş ve sanayi çevrelerinin baskısıyla hazırlandığı iddia edilmiştir. Çünkü değişiklik tasarısında yer alan iki geçici madde ile, kanun değişikliğinin yürürlüğe girdiği zamana kadar mahkemeler tarafından verilen tüm cezalar iptal ediliyor ve sanayicilere arıtma tesislerinin inşası için iki yıl süre veriliyordu. Tartışmalarda özellikle haklarında Yargıtay kararı olan Çerkezköy sanayicileri ve Kocaeli'ndeki fabrikası mahkeme kararı ile kapatılan iş adamı ve Fenerbahçe Kulübü Başkanı Ali Şen'in isimleri geçmiştir.⁹⁸

Çerkezköy'de bir yığın fabrika var. Bu fabrikalar, Ergene Çayına, oradan Çorlu Deresine ve Ergene Irmağına zehir akıtıyor, bu zehir Saroz Körfezine kadar gidiyor.

Bu kanundaki değişiklik neden yapılıyor onu size izah etmek mecburiyetindeyim: Orada - tesislerin ismini söylemiyorum, reklam olur sonra; o reklamı televizyonda yeterince yapıyorlar, ben reklam yapmak istemiyorum - bazı etkili kişilerin fabrikaları, oranın cesur ve yiğit savcısı, hâkimi ve kaymakamı tarafından kapatılmıştır. Bunlar

97 Çevre kirliliği yüzünde açılan davalar sadece Çerkezköy sanayicilerinin sorunu değildi. Kasım 1984'de Kocaeli Barosu 3 975 kişi adına 4 fabrikaya dava açmış, basında geniş yer bulan bu dava sonucunda ünlü iş adamı Ali Şen'in deri fabrikası 53 gün kapalı kalmıştı. Şubat 1985'de ise Mersin Su Ürünleri Genel Müdürlüğü bir kamu kuruluşu olan İskenderun Demir Çelik İşletmesine denizi kirlettiği için dava açmıştı. 1984-1985 yılları, Türkiye kamuoyunda çevre kirliliği konusunda duyarlılığın arttığı bir dönemdi. *Milliyet*, 23 November 1984, *Milliyet* 10 February 1985, *Milliyet* 04 May 1986.

98 ANAP milletvekili Orhan Ergüder'in Kocaeli Valisi'ni arayıp, faaliyeti durdurulan Ali Şen'e ait fabrikanın, aldığı devlet ihalesini bitirene kadar çalışmasına müsaade edilmesini istediği telefon görüşmesi basına yansımış ve Su Ürünleri Kanunu'nun görüşüldüğü meclis oturumunda bu olay gündeme getirilmiştir. Republic of Turkey, *TBMM Tutanak Dergisi*, term 106, session 1, vol. 29, 15 May 1986.

baskı yapmak suretiyle fabrikalarını tekrar açtırıp iki yıl daha zehirli su akıtmak üzere bakanı baskı altına almışlar.⁹⁹

Sayın Başkan, değerli milletvekili arkadaşlarım; 1380 sayılı Su Ürünleri Yasası'nda yapılacak değişiklikle ilgili metin hükümet tasarısı olarak komisyona geldiği zaman ardında bir inceliğin, bir çıkarın, bir kavganın var olduğu, geçici 1 ve 2 nci maddelerinde belirliydi. İçeriği ise; adının Su Ürünleri Yasasında Değişiklik olmasına karşın, bal gibi bir sanayi affı idi. Bu, her ne kadar kamufle edilmişse de, zengin ve etkin kişilerin varlığı, esintisi ve kuvvet dengesi olarak yüksek huzurlarınıza getirilmiştir.¹⁰⁰

Vaktiyle faaliyetten men edilmiş bulunan sanayi kuruluşları ile işyerlerine; 'Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren faaliyetlerine devam edebilme' hakkı bağışlanmakta; yani, mahkeme kararı yok edilmekte ve hükümlü affa mazhar olmaktadır. Bu konuda ister istemez şu soru hatıra gelmektedir: Bakanlık, dar gelirli balıkçı ve çiftçiden mi, yoksa sanayici ve işadamlarından mı yanadır?¹⁰¹

Tasarı 15 Mayıs 1986 günü kabul edildi. Meclisteki tartışmalar sonucunda arıtma tesislerini yapmaları için sanayicilere tanınan süre iki yıldan bir yıla indirildi ama hükümete bu süreyi altı ay daha uzatabilme yetkisi verildi.¹⁰² Kanun'un değiştirilmesi sayesinde Çerkezköy sanayicileri hakkındaki mahkeme kararı düşmüş oldu.

ÇERSAD'ın atık sorunu konusundaki lobi faaliyetleri 1986 yılında da yoğun bir şekilde devam etti. Ancak OSB'ye yapılacak olan merkezi arıtma tesisi konusunda bu yıl da bir sonuç alınamadı. ANAP hükümetinin çıkardığı

99 Ertuğrul Gökgün (Aydın Milletvekili), Republic of Turkey, *TBMM Tutanak Dergisi*, term 105, session 1, vol. 29, 14 May 1986.

100 Yılmaz Demir (SHP, Bilecik Milletvekili), Republic of Turkey, *TBMM Tutanak Dergisi*, term 105, session 1, vol. 29, 14 May 1986.

101 Mehmet Kemal Gökçora (Bursa Milletvekili) Republic of Turkey, *TBMM Tutanak Dergisi*, term 105, session 1, vol. 29, 14 May 1986.

102 Republic of Turkey, *TBMM Tutanak Dergisi*, term 106, session 1, vol. 29, 15 May 1986; Republic of Turkey, *T.C. Resmi Gazete*, no. 19120, 28 May 1986.

“sanayi affi”nın da süresinin dolduğu 1987 yılı için, derneğin üyelerine tavsiyesi, her fabrikanın kendi bünyesine kuracağı arıtma tesisleriyle atık sularını 1973 tarihli Su Ürünleri Tüzüğü’nde belirtilen kriterlere uydurmaktı.¹⁰³

1973 tarihli bu tüzüğü¹⁰⁴ ilk kez uygulamaya çalışan sanayiciler, tüzüğün çok ağır olduğuna ve yumuşatılması gerektiğine karar verdiler. Yıllardır bekledikleri merkezi arıtma tesisinin bir türlü yapılamaması ve fabrikaların kendi bünyelerindeki arıtma tesislerinin 1973 tarihli Su Ürünleri Tüzüğü’nde belirtilen kriterleri karşılamasının zorluğu (ya da bu kriterleri karşılamanın maliyetinden kaçınma çabası), Çerkezköy sanayicilerini yeni bir hedefe yöneltti; atık su kirliliği kriterlerini değiştirmeye!

“Sanayi Atık Sularımız’la ilgili olarak su ürünleri konusunda deşarj kriterleri olarak belirlenmiş bulunan gerçekten çok ağır ve katı rakamları ve hükümleri yumuşatmak amacıyla da Bakanlıklar nezdinde çok uzun süren çalışma ve girişimler yapılmış bu konuda Başbakanlık Çevre Genel Müdürlüğünce hazırlanan kanun tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden geçmiş ancak Cumhurbaşkanlığı makamınca Őekil yönünden tesbit edilen bazı düzeltmeler için meclise iade edilmişse de seçimlerin öne alınması ve meclisin dağılması nedeniyle belirtilen maddelerde yapılacak düzeltme mümkün olamamıştır. Türk sanayine büyük ferahlık yaratacak bu kanunun 1988 yılında yeniden canlandırılması için dernek olarak girişimlerimizi devam ettirmemizde büyük fayda görmekteyiz.”¹⁰⁵

Bu girişimin nasıl sonuçlandığını bu araştırma kapsamında tespit etmek mümkün değildir. Ancak 1988 yılı içerisinde ikinci ANAP hükümeti konuya ilişkin iki yasal düzenleme yapmıştır. Birincisi Mart 1988’de Çevre

103 ÇERSAD 13. Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 1987, ÇERSAD Arşivi, pp. 1-2.

104 Republic of Turkey, *T.C. Resmi Gazete*, no. 14607, 22 July 1973.

105 ÇERSAD 14. Olağan Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 29 January 1988, ÇERSAD Arşivi, p. 2.

Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirilmiş¹⁰⁶ ve bu arada Mart 1986'daki kanun değişikliğiyle fabrikalara arıtma tesislerini kurmak için bir yıl süre tanıyan Geçici 1. Madde'nin, yeni yönetmelik çıktığında hükümsüz kalacağı belirtilmiştir. Böylece çıkarılması düşünülen yeni yönetmelikle "yeni bir beyaz sayfa" açmanın yasal altyapısı oluşturulmuştur. Nitekim, ikinci olarak, Eylül 1988'de, Su Kirliliği Yönetmeliği resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁷ Bu yönetmeliğin Geçici 2. Maddesi'nde sanayicilere arıtma tesislerini inşa etmek için 1 yıldan 2.5 yıla kadar değişen yeni ek süreler verilmiştir.¹⁰⁸ Böylece Türk sanayisine, Çerkezköy sanayicilerinin sözünü ettiği "büyük ferahlık" sağlanmıştır.

Yapımına bir türlü başlanamayan ÇOSB'un merkezi arıtma tesisi, 1988-1994 yılları arasında inşa edilmiştir. Tesisin projesi, uluslararası bir destekle yapılmıştır. Projeyi yapan İngiliz Thames Water International'ın alacağı olan 498 000 Sterlin İngiliz Hükümeti tarafından ÇOSB'e hibe edilmiştir. Bu sayede, 1988 yılı içerisinde proje çalışması tamamlanmış ve 1992 yılında tesisin inşasına başlanmıştır. 15 Milyon Dolar'a mal olan ve 1994 yılında inşası tamamlanan tesis, 1995 yılından itibaren faaliyete geçmiştir.¹⁰⁹

106 "2872 Sayılı Çevre Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun" () in Republic of Turkey, *T.C. Resmi Gazete*, no. 19751, 11 March 1988.

107 Republic of Turkey, *T.C. Resmi Gazete*, no. 19919, 4 September 1988.

108 Ibid.

109 Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi Firma Tanıtım Kataloğu 1996-1997, (Tekirdag: [COSB], [1997]); ÇERSAD 15. Olağan Genel Kurul Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 27 January 1989, ÇERSAD Arşivi, p.3.

Arıtma tesisi ÇOSB 1. Bölge'nin ihtiyacına göre tasarlanmıştı. Ancak yıllar öncesinden planlandığı gibi, OSB Tevsii Alanı'ndaki fabrikalarda da atık sularını ÇOSB'in arıtma tesisine yönlendirdiler. 1997'de tesisin kapasitesi kaldırmadığı görülünce, Tevsii Alanı'ndaki fabrikaların arıtma tesisi ile bağlantısı kesildi. Bu fabrikalar daha önceden kurmuş oldukları kendi arıtma tesisleri ile devam ettiler.¹¹⁰

Arıtma tesisi yapmak zorunda kalan sanayicilerin, maliyetten kaçınmak için Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi, Çerkezköy'de de uyguladığı bir yöntem vardı. Tesisleri kurmak, ama işletmemek! 1973-1980 ve 1984-1989 yılları arasında Çerkezköy belediye başkanlığı yapmış olan Abdülkadir Karan, arıtma tesisi olsa da, fabrikaların geceleri bu tesislerini kullanmadığını söylemektedir.¹¹¹ Maliyetinden dolayı arıtma tesislerinin işletilmemesi, başka pek çok yerde dile getirilen bir şikâyettir.¹¹²

Çerkezköy'de sanayileşmenin başlamasından itibaren geçen 20 küsur yılda fabrikalar atık sorunlarını yukarıda anlattığımız yöntemlerle çözmüş, ama bu “çözümlerin” Trakya coğrafyasına maliyeti ağır olmuştur. Sanayi atıkları nedeniyle Çorlu deresi ve Ergene nehrinde canlı hayat sona ermiş ve bu akarsular 2-3 km çevresine koku yayan pis kanallara

110 Servinaz Kuru, “Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi'nde Endüstriyel Arıtma Uygulamaları,” () in *Çerkezköy Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, () (Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi, 2010), pp. 84-85.

111 Abdülkadir Karan, interview by the auther.

112 “Kızılıpınar Belediye Başkanı: Profilo geceleri dereye sıvı atık deşarj ediyor.” *Çerkezköy Gazetesi*, 27 December 1994. Arıtma tesisi olan fabrikalar işletme gideri fazla diye tesisleri çalıştırmıyor. Perihan ÇAKIROĞLU “Sanayi Trakya'ya taşınmıyor,” *Milliyet*, 9 Kasım 1997. “Arıtma tesisleri olsa bile bu işletmelerin çoğu arıtma tesislerini işletmemektedirler.” Ahmet Kubaş, et al. *Trakya Bölgesinde Sanayileşmenin Tarımsal Üretime Etkileri ve Sonuçlarının Sürdürülebilir Tarım Politikası Açısından Değerlendirilmesi*, () (Tekirdağ, n.p., 2002) p. 58.

dönüşmüşlerdir. Bunun doğal sonucu olarak, Çerkezköy ve Çorlu'da sulu tarım bitmiştir.¹¹³ 1996 yılında Akdeniz S.O. S. Derneği Türkiye'de Çevre kirliliğinin en çok yoğunlaştığı 10 bölge içinde Çerkezköy'ü de saymaktadır.¹¹⁴

Sonuç

Lewis ve Walker sanayinin kent merkezinden banliyö ve uydu kasabalara kaymasını ekonomik-tekniik zorunluluklar ve gelişmeler, siyasi etkiler ve emlak piyasasındaki gelişmelerle (sanayi için arsa üretimi) açıklanabileceğini söylüyorlardı. Çerkezköy örneğinde, ekonomik-tekniik nedenlere tekabül eden İstanbul'daki sanayinin mekânsal hareketidir. 1960'ların sonunda imalat sektöründe sermaye yoğunlaşması hızlanmış ve holdingler şeklinde örgütlenen büyük sermayedarlar daha büyük üretim ünitelerine ihtiyaç duymaya başlamıştır. Ancak şehir merkezinde yer darlığı ve arsa fiyatlarının yüksekliği nedeniyle yatay olarak genişleme imkanı söz konusu değildi. Bu yüzden holdingler üretim ünitelerini şehir merkezinin dışında çıkarmaya başladılar. 1960'lı yılların sonunda firmaları şehir merkezini terk etmeye zorlayan temel dinamik, yatay olarak genişleme ihtiyacıydı.

Sanayinin Çerkezköy'e gidişinde rol oynayan politik faktör ise merkezi devlet kurumlarının müdahalesidir. İstanbul'da sanayi

113 Ahmet Kubaş et al., pp. 55-58, 92.

114 *Milliyet*, 6 June 1996.

coğrafyasının şekillenmesinde rol oynayan iki merkezi devlet kurumu, İmar ve İskan Bakanlığı ve DPT'dir. Şehrin düzenlenmesi görevini üstlenen İstanbul Nazım Bürosu İmar ve İskan Bakanlığı'na bağlıydı. Bu büronun hazırladığı 1966 Sanayi Planı'nda sanayi bölgeleri belirlenmiş ve bazı bölgelere sanayi yerleşimi yasaklanmıştır. Plan sınırlı ölçüde uygulanabilmiş olsa da, yine de İstanbul'da sanayi coğrafyasının oluşmasında belli seviyede etkisi olmuştur. DPT ise İstanbul çeperindeki bazı il ve ilçeleri kalkınmada öncelikli yöre kapsamına alarak sanayiye yeni yerleşim alalarını işaret etmiştir.

Üçüncü faktör olarak Lewis ve Walker, sanayi arsalarının üretim sürecine ve bu bağlamda emlak girişimcilerinin (*developers*) önemine dikkat çekiyorlardı. Kuzey Amerika kentlerinde sanayinin desantralizasyonu sürecinde emlak girişimcilerinin oynadığı rolü, Çerkezköy'de, en azından başlangıç aşamasında, belediye üstlenmiştir. Belediye, sanayicilerin istediği ölçüde büyük ve ucuz arsa temin etmelerinde kritik bir rol oynamıştır. Ayrıca Çerkezköy Belediye'sinin devlet kaynaklarını ve sanayi işletmelerini kasabaya çekmek için gösterdiği yoğun çaba, Kuzey Amerika kasabalarında görülen yerel girişimciliğe benzemektedir. Bu noktada, dönemin belediye başkanı Hikmet Uğraş'ın girişimciliği, Çerkezköy'ün bir sanayi kasabası haline gelmesinde özel bir yer tutmaktadır.

Sonuç olarak DPT'nin özel teşvikler sunarak sanayicilere işaret ettiği bölgeler içinde en hızlı ve yoğun sanayileşme yaşayan Çerkezköy oldu. Bu, Çerkezköy'ün İstanbul'a en yakın teşvik bölgesi olmasının ve belediye sayesinde kolayca geniş ve ucuz arsa temin edilebilmesinin bir sonucuydu. Teşvik, İstanbul'a görece yakınlık ve uygun arsa arazi, Çerkezköy'ü, hızla

büyüyen ve yer darlığı yaşayan İstanbul imalat sektörü için “altın madeni” haline getirmişti. Çerkezköy’ün sanayiciyi çekmekteki başarısı bu üç niteliğin eşzamanlı olarak var olmasıydı. Bu üç nitelikten herhangi birisinin eksik olması diğer iki niteliği de anlamsız hale getirir, Çerkezköy’ün cazibesini büyük ölçüde azaltır, hatta ortadan kaldırır. O yüzden bu faktörleri tek tek değil bir arada ve bir birlerini tamamlayan etkenler olarak düşünmek gerekmektedir.

Çerkezköy’ün sanayileşmede gösterdiği başarıda merkezi devlet kurumlarının ve yerel yönetimin düzenleyici ve destekleyici politikası çok önemli bir rol oynamış olsa da, gelişimin sürekliliğini sağlayan asıl özne sanayicilerin daha tesislerini faaliyete geçirmeden kurduğu ÇERSAD’dır. Devlet kurumları bazen bölgeye ilişkin birbirleriyle çelişen tutumlar içine girmiş, yerel yönetimin çabası seçilen belediye yönetimlerine göre değişmiş, ama sanayiciler sürecin asli özneleri olarak istikrarlı bir şekilde Çerkezköy Sanayi Bölgesi’nin gelişimi için çaba sarf etmişleridir.

Çerkezköy’e ilk yapılan yatırımların çok büyük ve kalıcı yatırımlar olması ve bu yatırımları yapan firmaların aynı zamanda büyük miktarda toprak satın alması bu firmaların “yerelleşmesine” neden olmuştur. Fabrikalarının verimli bir şekilde işleyebilmesi ve aldıkları geniş toprakların değer kazanması Çerkezköy’ün alt yapı sorunlarının çözülmesi ile mümkündür. Eğer ilk yatırımlar küçük ölçekli ve kısa vadeli olsaydı muhtemelen ÇERSAD gibi bir sermaye örgütü ortaya çıkmayacaktı.

Derneğin daha sonra OSB kurabilmek için Tekirdağ Valiliği ve Çerkezköy Belediyesi ile birlikte ÇOSB Müteşebbis Heyeti’ni oluşturması sonucunda Valilik ve Belediye de bu sermaye örgütüne eklenmiş

oldular. Özel sektör ve kamu kuruluşların oluşturduğu bu koalisyon, politikalarının daha etkin bir şekilde sürdürülebilmesini sağladı. Kamu kurumlarının bölgesel şubeleriyle olan işlerin bürokrasiye takılmadan halledilmesinde Valiliğin katkıları oldu. Belediye ilgilendiren konularda ise sanayicilerin istekleri hızla yerine getirildi.

Kurumsal olarak bu koalisyonun içerisinde yer almasa da büyüme politikalarındaki bir aktör de Türk-İş'e bağlı TEKSİF sendikası olmuştur. Sendika daha fabrikalar inşa edilmeden Çerkezköy'e bir şube açmakla yetinmemiş, 5 katlı bir iş hanı yaptırmıştır. Böylece sendika o dönemde Çerkezköy'deki en büyük binalardan birisinin sahibi olarak, rant sağlayacak bir yatırım da yapmıştır. Ardından fabrikaların çevre köy ve kasabalardan işçi toplamasında aktif rol almıştır. Eski TEKSİF başkanı ve 1973 yılında AP milletvekili olan Şevket Yılmaz TBMM'deki konuşmasında ilçenin örnek bir sanayi kenti haline gelmesi için devlet kaynaklarının Çerkezköy için seferber edilmesini öneren bir konuşma yapmıştır.

ÇERSAD'ın öncelikli hedefi kamu kaynaklarını Çerkezköy'e çekmekti. Bu ise Ankara'da kurulan siyasi bağlantılar ve sistemli bir lobi faaliyeti gerektiriyordu. Derneğin girişimlerinin başarısında siyasi iktidarlara kurulan ilişki son derece önemliydi. 1970'li yıllardaki CHP'nin hükümet olduğu dönemler dışında, askeri yönetimler de dahil olmak üzere Çerkezköy sanayicileri hükümetlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bu ilişki sayesinde bölgeye devletin alt yapı yatırımları sürmüş ve çevre kirliliği konusunda olduğu gibi gerektiğinde özel yasalar çıkarılarak sanayicilerin çıkarları korunmuştur.